

Tokom moje karijere istraživanja dece, stizala su mi, s vremena na vreme, pitanja i komentari od kolega koji su imali iskustva u sticanju saznanja o društvenom svetu od odraslih, a koja su se ticala metodoloških problema pri proučavanju dece.¹ Zajednička pretpostavka u pozadini većine ovih raspitivanja bila je da se proučavanje dece značajno razlikuje od proučavanja odraslih. Izgleda da su oni pretpostavili da sprovođenje istraživanja koje obuhvata rad sa informantima mladog uzrasta podrazumeva naročita znanja o deci i kompetentnost u nekim posebnim tehnikama orijentisanja na dete.

Dosta vremena sam odbacivala takve komentare ne pridajući im veći značaj. Moje sopstveno iskustvo sa ljudima različitih uzrasta, pri obavljanju intervjua i posmatranju učesnika, ukazivalo je da proučavanje dece nije ništa posebno. Stoga nije ni bilo potrebe, po mom mišljenju, da se razmatraju metodološka pitanja koja se naročito tiču mladih informanata. Međutim, sve više sam dolazila do zaključka da su neka pitanja vredna pažnje. Moje interesovanje nije prevashodno usmereno na pitanja metode u užem smislu, kao tehnike, već na opštiji problem nastajanja spoznaje u procesu istraživanja, a naročito na našu ulogu posrednika u istraživanju. Čini se da nas proučavanje dece i detinjstva suočava sa dvostrukim izazovom u pogledu problema etnocentrizma. Kao i drugi istraživači sa zajedničkom kulturom, i mi se izlažemo opasnosti da budemo etnocentrični. Budući da smo pozicionirani unutar te kulture, zauzimajući uloge odraslih koje su najprimetnije u porodici, možemo imati poteškoća da zauzmemo neophodnu distancu i razmislimo na koji način odrasli konceptualizuju decu i detinjstvo.

Rad drugih istraživača koji su skrenuli pažnju na metodološke probleme u istraživanju dece uticao je da se zainteresujem za ova pitanja. I sama sam zaokupirana, što je uobičajeno među istraživačima dece, pitanjem koju vrstu spoznaje odrasli mogu steći o deci (Alanen, 1988, 1992; Kitzinger, 1990; Thorne, 1987; Waksler, 1986.).

Moje metodološko interesovanje potiče i od otkrića u mom sopstvenom istraživanju da refleksivnost može biti važan izvor spoznaje. Ispitivanje interakcije između istraživača i istraživanog, i naročitog slučaja interakcije odrasli-deca, može rasvetliti interakciju odrasli-deca uopšte, i otuda nam reći nešto o tome kako se detinjstvo i uzrast konstruišu u savremenom društvu. Čini mi se da je potencijal sticanja saznanja o društvenoj stvarnosti proučavanjem sopstvenih istraživačkih odnosa prilično neiskorišćen od strane društvenih naučnika koji se interesuju za decu i detinjstvo (kao izuzetak vidi Baker, 1983.).

Sve veća građa literature društvenih nauka koja se bavi uslovima života dece i njihovim ličnim iskustvima sadrži izveštaje, ma koliko vredne, o procesu prikupljanja podataka i razmatranje uloge istraživača, koji mogu predstavljati korisnu polaznu tačku za takve analize (na primer, Fine & Sandstrom, 1988.). Glavna svrha ovog članka je usmeravanje pažnje na ono što smatram preprekom u potpunom iskorišćavanju tog potencijala. Među naučnicima iz oblasti društvenih nauka koji imaju iskustva u istraživanju dece, postoji sklonost ka naglašavanju važnosti razmatranja ličnih osobina svojstvenih uzrastu ove grupe informanata.

Iako jednom četvorogodišnjaku očigledno treba pristupiti drugačije nego četrnaestogodišnjaku, i u uobičajenim društvenim interakcijama kao i istraživačkim susretima, predlažem izvesnu obazrivost među istraživačima u pogledu donošenja zaključaka u vezi sa ovim razlikama, jer to može podržati i učvrstiti naše prethodne pretpostavke o tome kakva deca 'jesu'. Ako želimo da dođemo do saznanja o oblikovanju detinjstva u savremenom društvu i značaju uzrasta i statusa unutar različitih konteksta i situacija, trebalo bi izbeći da takve pretpostavke utiču na naš pristup. Umesto toga,

* Anne Solberg, "The Challenge in Child Research: From 'Being' to 'Doing'", iz J. Brannen & M. O'Brien, eds. *Children in Families: Research and Policy*, London: The Falmer Press, 1996: 53-66 (prim. prev.)

preporučujem izvesno zanemarivanje uzrasta. To podrazumeva jače naglašavanje situacijskog konteksta unutar kojeg deca delaju, skretanje naše pažnje sa 'biti' na 'delati'.

Pri ispitivanju ovih problema obilato ću koristiti sopstveno istraživačko iskustvo sa decom koje pokriva mnoge metodološke pristupe: posmatranje učesnika pri proučavanju dečijeg rada u ribolovačkoj industriji u severnoj Norveškoj; nacionalni izveštaj o dečijem radu uz upotrebu prethodno strukturiranih upitnika; i kvalitativna studija organizacije svakodnevnog života dece u porodici pomoću intervjua sa otvorenim pitanjima. Ovi istraživački susreti kreću se od veoma strukturiranog okruženja sa neznatnim mogućnostima da informanti utiču na istraživanje, do relativno otvorenih okruženja sa većim mogućnostima uticaja. Osim toga, oni variraju od proučavanja dece u radnom kontekstu van kuće do onih u kojima su deca pozicionirana unutar porodice.

Ispitivanje istraživačkih odnosa pri posmatranju učesnika

Iako je moje prvo iskustvo na terenu bilo u okruženju gde nije bilo mladih, naime u bolnici za mentalno zdravlje, ono je ukazalo na metodološke probleme i izazove slične onima sa kojima sam se susrela tokom mog prvog istraživačkog projekta sa decom u ribolovačkoj zajednici.² Može biti da je to iskustvo uticalo da ne budem sklona zaključivanju da je proučavanje dece nešto drugačije od proučavanja drugih ljudi. Ukratko ću ispitati moje istraživačke odnose u ova dva različita okruženja, i obratiću pažnju na to kako sam stekla poverenje učesnika i kako sam se pozabavila analizom društvenog sistema.

Prvi meseci u bolnici za mentalno zdravlje bili su mi izuzetno teški. Nisam uspevala da otkrijem nikakav ključ ili šablon koji bih sledila u sociološkoj analizi, a što je još gore, nisam se osećala nimalo prijatno u tom okruženju. Uprkos ogromnim naporima da se predstavim i objasnim svoje prisustvo, nikad nisam osetila da je uloga nezavisnog istraživača koju sam pokušavala da odigram u potpunosti prihvaćena. Naročito su pacijenti bili zbunjeni, ne znajući kako da me klasifikuju. Ipak, s vremenom i uz promenu okruženja, moji odnosi sa pacijentima pa i bolničarima su se značajno poboljšali i, što je očigledno povezano s tim, istraživačka pitanja su mi se skoro odmah 'pojavila' pred očima. Značajna promena bilo je premeštanje iz bolničkog odeljenja u odeljenje radne terapije, gde su se pacijenti bavili proizvodnjom zavojnih obloga za farmaceutsku industriju.

Naučila sam tri lekcije zahvaljujući ovim iskustvima. Prva je da se istraživačke uloge pregovaraju. Važan razlog neuspeha mojih nastojanja da odigram nezavisnu ulogu bio je taj što mi pripadnici te institucije takvu ulogu nisu dopuštali. Mi nismo postigli nikakav 'dogovor' u vezi sa mojim položajem. Drugo, naučila sam da i greške mogu biti produktivne. Zbunjenost koja je proizašla iz kolebanja u pogledu toga kako da me klasifikuju bila je plodna, jer sam shvatila koliko su duboko podeljene dve grupe na bolničkom odeljenju - pacijenti i bolničari. Treća pouka bila je da se moj odnos sa pacijentima veoma poboljšao kada je zajednički rad postao medijum interakcije. Osećala sam se mnogo opuštenije što sam prisutna i što razgovaram sa svojim informantima kada smo zajedno učestvovali u proizvodnji zavoja. Izgleda da je i mojim saradnicima bilo isto tako prijatno što sam ja tu; neki su otvoreno izjavili da im znači što imaju nekoga s kim mogu da razgovaraju.

Međutim, ovaj odnos razgovor-tokom-rada sa pacijentima ubrzo je ometen od strane bolničara koji su mi se sve više obraćali da im pomognem u povećanju produktivnosti. Oni su se brinuli o tome kako da se pridržavaju dogovorenih datuma isporuke, pregovarajući sa upravom bolnice i primaocem zavojnih obloga. Mene je prilično uznemirio ovaj zahtev i opirala sam se prilagođavanju moje uloge istraživača radi uklapanja u organizaciona ograničenja bolnice. No bilo mi je teško da odbijem direktne molbe za pomoć, čak i ako je to nekada podrazumevalo da se za izvestan vremenski period fizički udaljim od pacijenata. Primetila sam promenu u usmerenosti moje pažnje, od prvobitne zaokupljenosti situacijom pacijenata do sve intenzivnijeg bavljenja dilemama bolničara. U tom trenutku mog terenskog rada uočila sam da je situacija ove dve grupe veoma različita, i negodovala sam što nisam u stanju da izbalansiram svoju upletenost. Kasnije sam shvatila da je moje povezivanje sa

bolničarima u značajnom smislu doprinelo mom razumevanju odnosa između ovih grupa. Pritisak da se proizvodi i loša komunikacija unutar organizacije kao celine pokazivali su da odeljenje radne terapije ima neke zajedničke karakteristike sa običnim radnim mestom, i odnos između pacijenata i bolničara nalikovao je međuljudskim odnosima van bolnice. Izgleda da rad umanjuje značaj ludila.

Glavni razlog što sam nekoliko godina kasnije izabrala da proučavam dečiji rad učestvujući i sama u tom radu bilo je iskustvo koje sam stekla u bolnici za mentalno zdravlje, naime da je radna uloga veoma plodna istraživačka uloga. U ribolovačkoj zajednici u severnoj Norveškoj, posao stavljanja mamca* na najlone (što podrazumeva stavljanje komadića mamca na udicu prikačenu na pecački najlon) pružao je izvanredne mogućnosti za preuzimanje te istraživačke uloge. Pre svega, postojala je prilična potražnja radne snage, i ko god je imao slobodnog vremena, lokalno stanovništvo ili posetioci, bio je dobrodošao da se priključi ukoliko je bilo slobodnog mesta. Drugo, posao je bio jednostavan; nije bilo potrebno dugo obučavanje da bi se ovladalo poslom stavljanja mamca, što se videlo iz činjenice da su neki radnici** bili mladog uzrasta. Treće, ovaj je posao bio veoma fleksibilan; radno vreme nije bilo utvrđeno, i rečeno mi je da radnici mogu da biraju da li će doći ili ne i da sami odluče koliko će raditi. Takođe sam shvatila da je lako razgovarati tokom obavljanja posla, s obzirom da se radi rukama i da nema buke od mašina koja bi ometala razgovor. Ukupno uzevši, ovaj je kontekst izgledao sasvim prikladan za prikupljanje informacija o položaju dece u sistemu rada.

Preuzimanje uloge radnika na ovom poslu podrazumevalo je sticanje određenih praktičnih veština, kao i znanje o sistemu pregovaranja na kome se temelji posao postavljanja mamaca. Prve korake na ovom poslu naučila sam gledajući, slušajući i imitirajući druge, kao i kršenjem pravila koja pre toga nisam znala a koja su postajala jasna tako što nije odobravano devijantno ponašanje. Ovaj proces sam detaljno opisala na drugom mestu (Solberg, 1994, pp. 165-71).

Kako je moj terenski rad napredovao, moja istraživačka uloga oblikovana je putem daljih pregovaranja. Kao i u bolnici za mentalno zdravlje, osećala sam sve veću obavezu da podelim radne zadatke sa svojim kolegama kada je potražnja bila intenzivna. U početku je moj razlog za učestvovanje u poslu stavljanja mamca bio da budem u poziciji iz koje bih mogla izbliza da posmatram zaposlenu decu, stupim u interakciju sa njima i steknem saznanja o tom radu iz prve ruke. No, kada su me pitali da preuzmem drugo pakovanje najlona ili da ponovo dođem sledećeg dana, bila sam polaskana što su me uzeli u obzir kao 'pravog' radnika, i prihvatila sam molbu ako se uklapala u moje istraživačke planove. Malo po malo, postalo mi je teško da ne pristanem na te zahteve ako nisam imala dobar razlog. Ubrzo sam shvatila da trgovanje razlozima koji su 'dobri' i načinom njihovog rangiranja ima centralno mesto pri raspodeli pakovanja najlona.

Razlog da se ne radi koji nije nikada dovođen u pitanje ticao se dečijeg pohađanja škole. Međutim, po završetku časova – otprilike u dva sata – biti mlad nije smatrano 'dobrim razlogom' izostajanja. Baš kao što izgleda da je rad umanjio značaj ludila u bolnici za mentalno zdravlje, čini se da je status radnika učinio status deteta sporednim u radnom okruženju. I u jednoj i u drugoj situaciji imala sam poteškoća da učinim svoj status istraživača relevantnim. Oba društvena sistema podređivala su sve druge statuse statusu radnika. Promišljanje sopstvenog iskustva u ulozi sociologa u ova dva okruženja omogućilo mi je da uvidim da je u oba rad imao formativni uticaj na obrasce interakcije.

U ribolovačkoj zajednici bila sam svesnija nego u bolnici da se moja interpretacija menja tokom terenskog rada. Kada sam prvi put došla na radno mesto upala mi je u oči mešavina različitih starosnih grupa kao nešto prilično neobično. Radnici, čije su godine varirale od osam do šezdeset, zajedno su pripremali pakovanja ribolovačkog najlona. Uprkos razlikama u uzrastu svi su radili istu vrstu posla. Njihov radni alat takođe je bio

* U originalu *baiting*, što je prevedeno kao "posao stavljanja mamca", ili samo "posao" (prim.prev.)

** U engleskom jeziku postoji i termin *baiter* za koji ne postoji adekvatan prevod, tako da je korišćen opštiji termin "radnik" (prim.prev.)

identičan, osim jednog predmeta. Najniži radnik imao je naročito napravljen sanduk na kome je stajao da bi postigao odgovarajuću visinu za rad.

Razlika u godinama koja mi se u početku činila tako značajnom gubila je važnost tokom mog posmatranja i učestvovanja u radu. Sličnosti između nas postajale su svakim danom sve očiglednije. Učenici, domaćice, penzionisani ribari ili istraživači, postajali smo slični stavljajući mamce na istu vrstu udica. Jedna epizoda u prvim danima mog terenskog rada izdvaja se kao kritičan slučaj 'iščezavanja uzrasta'. Dečak od oko jedanaest godina žalio se svojim roditeljima u vezi sa poslom. Neprekidno je pitao koliko je sati, i saznala sam da hoće da napusti radno mesto da bi išao na bingo u školi. Kako se činilo da niko ne obraća pažnju na njega, on se obratio svojoj majci i zamolio je da dovrši njegovo pakovanje najlona. Glas mu je zvučao 'detinji', i primetila sam da je prilično mršav i znatno niži od mene. Da li ga je majka čula? Očigledno da jeste. Nastavljajući svoj posao demonstrirala je svima nama ono što smo mi (uključujući njenog sina) već znali, da ako bi preuzela njegovo sledovanje ne bi mogla istovremeno da završi svoje, i celokupan posao bi bio u zastoju. U vezi s tim, ona je implicitno rekla da naš različit uzrast nije bitan. U tom trenutku videla sam kako dečak raste. Zapitala sam se, kao i Ariès (1962), da li 'detinjstvo' postoji u ovom situacionom kontekstu.

Mnogo kasnije, proširila sam tumačenje ove i sličnih epizoda. Od zaokupljenosti zapažanjem da shvatanje toga šta deca mogu raditi i šta je detinjstvo varira u savremenom norveškom društvu, sve sam se više bavila pitanjem na koji način značenje detinjstva i uzrasta postaje predmet pregovaranja. Umesto isticanja da 'uzrast i status nisu bitni' unutar radnog okruženja, moja pažnja je sada bila usmerena nato *kako* je 'uzrast bitan' i na verbalne i neverbalne razmene obuhvaćene u 'odlučivanju' o tome. U situaciji o kojoj je gore bilo reči, dečak je pokušao da uzrast učini relevantnom kategorijom jer bi mu to donelo neku ličnu korist, ali u tome nije uspeo. Uopšte, zahtevi oslobađanja od posla zbog mladosti ili želje za bavljenjem slobodnim aktivnostima bili su ignorisani. To ne znači da u raspodeli pakovanja nije vođeno računa o željama radnika da učestvuju u slobodnim aktivnostima, ili da nije bilo načina da deca izbegnu radne obaveze. Svakako je postojao način, na primer da se uopšte ne pojave na poslu i tako dosta jasno ustanove svoju poziciju.

Ova iskustva zasnovana na posmatranju učesnika stvorila su polaznu tačku za moju sugestiju da istraživači dece treba da obrate pomnu pažnju na proces istraživanja u susretima između istraživača i istraživanih. Unutar oba ova okruženja, rad je strukturirao interakcije na način koji mi je pomogao da odbacim prethodne pretpostavke koje sam uzimala zdravo za gotovo. Na oba ova mesta, biti saradnik je podrazumevalo interakciju na prilično ravnopravnoj osnovi. Iako je moja pozicija u ribolovačkoj zajednici bila posebna, moja uloga početnika je u izvesnom značajnom smislu nalikovala ulozi drugih početnika kao što su deca. Takođe, razmišljanje o pregovaranjima u koje sam bila uključena, eksplicitno u vezi sa količinom pakovanja koje je trebalo uraditi, a implicitno u pogledu mere u kojoj bi moj status istraživača trebalo da bude relevantan, pružilo mi je dodatni ključ za razumevanje pregovaranja u kojima su učestvovala deca u ovom okruženju, i stepena do kojeg je 'uzrast' validna kategorija.

Ispitivanje istraživačkih odnosa pri intervjuisanju

Sa porastom interesovanja u okviru društvenih nauka za aktivnosti dece i njihova subjektivna iskustva, sve veći broj istraživača počeo je da koristi decu kao informante. Zajednička polazna tačka za mnoge od ovih istraživača je da postavljanje pitanja deci pokreće naročite metodološke probleme sa kojima se mora pažljivo postupati da bi se došlo do validne spoznaje. Pažnja je usmerena na problem razumevanja dečijeg sveta koji se shvata kao unutrašnji svet ili kultura. Smatra se da je odnos istraživača i istraživanog više pod uticajem pitanja moći–nedostatka moći nego što je slučaj u drugim istraživačkim odnosima, što izaziva probleme validnosti i etičnosti. Naročito u pogledu strukturiranih i standardizovanih pristupa ukazuje se da proučavanje dece pokreće posebna metodološka

pitanja. Argument u pozadini ovog stava je da se na decu lako utiče te da se dečija kultura teško može shvatiti pomoću ovih metoda.

Moje sopstveno iskustvo intervjuisanja dece pokriva i izrazito strukturirane i manje strukturirane intervjuje. Ni u jednim od njih nisam se naročito trudila da prilagodim susrete nekim pretpostavljenim 'detinjim' osobinama mojih informanata. Naprotiv, zanemarivala sam ili stavljala u zagradu predloge orijentisanja-na-dete. Puštajući decu da odgovore na prethodno strukturirane upitnike, dovela sam u pitanje pretpostavku da su neke tehnike prikladnije za proučavanje dece od nekih drugih.

Upitnici

Da bismo saznali koja je mera i rasprostranjenost širokog raspona dečijih radnih aktivnosti, unutar kao i izvan tržišta, odabran je uzorak od 800 učenika petog i šestog razreda (jedanaesto-dvanaestogodišnjaci) koji žive u raznim delovima Norveške.³ Metode su bile izrazito kontrolisane i standardizovane. Anketiranje je vršeno za vreme školskih časova u učionici, dok su učenici sedeli u svojim klupama. Istraživač je menjao nastavnika u toku dva školska časa da bi kontrolisao i pomogao deci da popune upitnik.⁴ Uputstva su davana pre početka samog procesa, pred celim razredom, kao i deci pojedinačno. Tokom intervjuja, deca su tražila pomoć na način koji je propisan u školskom okruženju, dizanjem ruke.

Naši razlozi za izbor škole kao načina pristupanja deci tiču se uzimanja uzorka. To što smo izabrali školska odeljenja znači je da smo mogli da dođemo do sve ili većine dece nekog uzrasta u određenoj oblasti. Taj metod nam je takođe pružao priliku da intervjuišemo decu grupno, a ta procedura štedi vreme. Međutim, u isto vreme bili smo svesni da u školskom okruženju nastavnici obično određuju odgovore dece kao tačne ili netačne. Bili smo zabrinuti da deca i u odnosu na istraživače mogu biti sklona da odgovaraju u skladu sa onim što pretpostavljaju da je 'tačan' odgovor, umesto u skladu sa svojim stvarnim iskustvom. Stoga je naš glavni izazov bio da izbegnemo da deca shvate upitnik kao test. Radi toga, naša strategija je bila, prvo, verbalno isticanje tokom predstavljanja intervjuja da su deca najbolji poznavaoци stvari koje nas interesuju. Izgleda da se deci odmah dopala naša polazna tačka istraživanja, naime, nedostatak znanja o dečijim radnim aktivnostima unutar društvenih nauka. Takođe se činilo da su prihvatili kao stvar po sebi razumljivu da su oni odabrani kao najbolji informanti. Možda je još važnije ono što smo takođe pokušali da pokažemo samom strukturom upitnika, da se tačni odgovori mogu naći u konkretnim, svakodnevnim životnim iskustvima dece. To smo postigli specifikovanjem, na veoma detaljan način, različitih radnih aktivnosti o kojima smo tražili informacije, i usmerili smo pažnju informanata na pitanje da li su ikada učestvovali u tom poslu. Ukoliko su učestvovali, od njih se dalje tražilo da 'ukotve' svoje iskustvo u prošlosti; da li su obavljali taj posao juče, prošle nedelje, prošlog meseca, i tako dalje.

Činjenica da predmet istraživanja nije bio 'školski rad' možda je donekle uticala da deca prihvate upitnik kao nešto što nije test. Da su intervjui sprovedeni u kućnom okruženju, tema rada, a naročito kućnih poslova, možda bi ih navela da daju društveno prihvatljive odgovore ili da izveste o 'korisnom' ponašanju. Verovatno je lakše biti svestan uticaja školskog okruženja i preduzeti mere njegovog redukovanja, nego znati kako kućno okruženje utiče na interakciju između istraživača i istraživanog. Kasnije ću se vratiti temi kućnog okruženja.

Nekoliko znakova nagoveštavalo je da je 'rad', definisan pomoću osamdeset kućnih poslova, nešto što se tiče naših informanata. Svojim odgovorima ukazali su da ove radne aktivnosti spadaju u njihovo svakodnevno iskustvo. Tokom intervjuja, deca su takođe pokazala, i verbalno i svojom revnošću u ispunjavanju upitnika, da smatraju izveštavanje o tim aktivnostima veoma značajnim. Naravno, ovaj pozitivni prijem treba prosuđivati u svetlu dečijeg alternativno provedenog vremena; zbog učestvovanja u istraživanju deca su oslobođena dva školska časa.

Prepoznali smo i etički problem u vezi sa pristankom dece da učestvuju u istraživanju. Radi dobijanja dozvole za sprovođenje istraživanja u školi, bilo je potrebno

dobiti odobrenje od nekoliko upravnih organa: lokalne uprave obrazovanja, direktora škole, razrednog starešine, udruženja roditelja-nastavnika, i na kraju roditelja dece. Ali samu decu, koju je trebalo intervjuisati, niko nije pitao da daju svoj pristanak.⁵ Pravo uzdržavanja od učestvovanja u istraživanjima društvenih nauka snažno se naglašava i to naročito u odnosu na decu. Naše iskustvo u školskim intervjuima navelo nas je da priznamo ne samo pravo dece da kažu 'ne', već i njihovo pravo da kažu 'da'. Među malobrojnomo decom koja nisu dobila dozvolu od kuće i koja su morala da napuste učionicu i budu u biblioteci za vreme popunjavanja upitnika, bilo je nekih koji su izgledali kao da bi više voleli da ostanu.

Naglasila sam da smo, razvijajući našu tehniku dobijanja informacija od velikog broja dece o raznim kućnim poslovima, uglavnom ignorisali savet 'orijentisanja-na-dete' radi prilagođavanja našeg pristupa naročitim osobinama mladih informanata. Ipak, naravno da nismo zanemarili okruženje unutar kojeg je upitnik upotrebljen. Naša tehnika je osmišljena da bude podesna u školskom okruženju, te bi verovatno funkcionisala prilično dobro i za druge grupe u sličnim okruženjima, na primer za studente i vojne regrute. Možda bi bilo teško upotrebiti ovu tehniku za intervjuisanje odraslih koji se obično ne nalaze u tako disciplinovanom okolinostima, i stoga nisu, kao deca, obučeni da prate instrukcije. Ipak, osim nelagodnosti što ih neko podučava, a to najverovatnije varira među raznim grupama odraslih, odrasli bi se verovatno snašli podjednako dobro kao i školska deca. Ljudima koji ne umeju da čitaju i pišu, zato što to nisu naučili ili iz nekih drugih razloga, bilo bi potrebno specijalno savetovanje.

*Intervjui sa otvorenim pitanjima**

U daljem projektu nastavila sam istraživanje pomoću upitnika, proširivši pojam rada da bih obuhvatila ono što se može nazvati 'skriveni rad' (vidi Wadel, 1979), na primer, pregovaranje oko podele posla i snalaženje bez tuđe pomoći. Nadali smo se da ćemo proučavanjem toga kako porodice dece organizuju svoj svakodnevni život doći do izvesnog razumevanja na koji način deca i njihovi roditelji 'odlučuju' šta znači biti dete u porodici.⁶ Pošto su nas zanimala interakcije i 'lanci' aktivnosti, te su sopstvena razmišljanja aktera o tim pitanjima bila suštinska, prirodno se nametao istraživački pristup. 'Intervju kao-u-životu'^{**} koji je razvila Havind (Haavind, 1987) i njeni saradnici izgledao je podesan za naše svrhe, i primenili smo ga u posebno sprovedenim intervjuima sa članovima devet porodica; majkama, očevima i decom (Solberg & Danielsen, 1988; Solberg, 1990, 1994).⁷

Moja polazna tačka pri obavljanju tih intervjuova bila je da pristupim informantima različitih generacija na suštinski isti način. Intervju "kao-u-životu" izgledao je sasvim prikladan za postupanje prema deci i njihovim majkama i očevima kao 'sociološki ravnopravnim osobama'. Ipak, doživela sam izvesne probleme pri sprovođenju intervjuova. Poteškoće nisu nastale usled nekih 'detinjih' osobina deteta niti zbog naših metoda. Zapravo je problem bio u mojoj sposobnosti da se odnosim prema svim informantima kao sociolog, a ne da 'pribegnem' uspostavljanju odnosa kao vaspitač - ili kao majka - sa onima mlađeg uzrasta. Kao što ću pokazati, moj sopstveni profesionalni kodeks primoravao me je da sprovodim intervjuove u skladu sa principom pristupanja odraslima i deci kao ravnopravnim osobama. Ali i moji partneri u interakciji tokom intervjuova - sama deca - podržavali su moja nastojanja da se pridržavam prvobitnog dogovora, i vraćali su me na 'pravi put' kada je meni samoj to bilo teško. Drugim rečima, može se reći da su tokom intervjuova onaj koji intervjuiše i intervjuisani učestvovali u razmenama na različitim nivoima, ne samo u pogledu predmeta istraživanja već i u pogledu međusobnih interakcija.

U poređenju sa istraživačkim susretima u učionici, interakcije pri proučavanju porodica bile su daleko manje određene. Kao i u drugim istraživačkim studijama, svakom istraživačkom susretu sam pristupala ne znajući tačno šta će biti sadržaj razgovora. U tehnici "kao u životu" istraživač strukturira verbalne razmene tako što upućuje informanta da

* *Open-ended interviews* (prim.prev.)

** U originalu *life-mode interview* (prim.prev.)

iznese informacije na određeni način, pružajući iscrpan izveštaj o tome šta se događalo prethodnog dana, koristeći vreme kao princip organizovanja i polako se kretajući kroz dan, od trenutka ustajanja do odlaska u krevet. Informant deluje kao vodič na 'proputovanju' po jučerašnjici. Ipak, situacije i događaji kojima se posvećuje pažnja mogu se smatrati zajedničkim 'odlukama' do kojih se dolazi putem pregovaranja. Kao osoba koja intervjuiše i sama sam uticala na te odluke zahtevajući više detalja o situacijama koje sam smatrala naročito interesantnim. Što se informanata tiče, oni su me 'ubeđivali' svojim glasom i mimikom da se više zainteresujem za neke delove njihovih priča umesto za druge. Jedna od tema za koju smo se dogovorili da obratimo naročitu pažnju bila je period ranog popodneva kada su deca bila kod kuće bez prisustva odraslih (Solberg, 1990, 1994). Moja reakcija na dečije izveštaje verovatno je doprinela njihovom stavljanju naglaska na ovaj deo dana.

Pregovaranja su takođe sprovedena u pogledu toga 'ko s kim razgovara'. To ću ilustrovati ispitivanjem nekih aspekata istraživačkog susreta sa jednim od mojih dečijih informanata, Anet. U određenoj etapi intervjuja shvatila sam da zamalo što nije pridat značaj uzrastu mog informanta, ne od strane same Anet već mene, na način koji bi bio neproduktivan da se nisam zaustavila.

Intervju sa Anet bio je jedan od mojih najuspešnijih intervjuja sa decom. Anet je izgledala oduševljena što je pozvana da podeli sa mnom svoja svakodnevna životna iskustva, i ubrzo se prihvatila onoga što sam tražila, naime detaljnog izveštaja o svemu što se dešavalo prethodnog dana. Intervju se odigrao u Anetinoj sobi, u trosobnom stanu u predgrađu Osla koji je delila sa majkom i svojom mlađom sestrom. Znatan deo intervjuja ticao se toga kako je koristila stan i njenih nastojanja da zaštiti svoju privatnu teritoriju: od objekata koji tu nisu pripadali, zvukova koji nisu bili željeni i ljudi koji nisu bili pozvani. Često je ukazivala na svoju mlađu sestru kao izvor uznemiravanja. Njena sestra je puštala muziku koja se 'kosila' sa zvucima koji su prijali Anet, ostavljala je predmete u Anetinoj sobi koji su pokazivali da je tu bila bez dopuštenja, a kada bi je Anet izbacila molila je da je pusti unutra.

Između ovih konkretnih izveštaja o prethodnom danu i o tome šta se obično dešavalo, Anet je ubacivala neke napomene o svojoj mlađoj sestri, i proturala je ove komentare kao činjenične iskaze o karakteru njene sestre. Nekoliko puta sam se umalo "upecala"* na te komentare. Osećala sam da bi bilo 'dobro' za Anet ako bih joj pomogla da priča o nečemu prijatnom što su njih dve radile zajedno i razmišljala sam kako bih to mogla da uradim. Ipak, ovaj impuls da usmerim Anet da pruži 'izbalansiranu' sliku njenog odnosa sa sestrom nije dugo potrajao. Suzdržala sam se shativši da samo što nisam iskoračila iz svoje uloge istraživača i da sam umalo preuzela ulogu vaspitača ili majke.

Dve stvari su bile naročito značajne u mom 'povlačenju'. Prvo, profesionalni kodeks me je sprečio da se povedem za svojim prvim impulsima. Upoređivanje mog susreta sa Anet i prethodnog susreta sa njenom majkom pomoglo mi je u tom pogledu. Kada sam se upoznala sa Anet, već sam prethodno intervjuisala njenu majku. Dve generacije žena pričale su na sličan način o tome kako se snalaze u svom svakodnevnom životu, i izgledale su mi kao dva zasebna aktera, a istovremeno i kao važni pregovarački partneri u životu koji su delile. Gledajući ih jednu pored druge, bilo mi je sasvim jasno da treba da uzvratim Anet na isti način kao i njenoj majci, pažljivo slušajući njene priče i pokazujući interesovanje za njih, bez prosuđivanja da li je sadržaj 'pravedan' ili ne.

Drugo, moja partnerka u interakciji podržala me je tako što je reagovala u skladu sa istim opštim pravilima koje sam primenjivala pri intervjuisanju njene majke. Anet je to radila tako što se 'držala' istog načina pričanja koji je upotrebljavala njena majka dan pre toga. Njene primedbe o osobinama njene mlađe sestre bile su samo 'sporedni kolosek' u njenom izveštavanju. Dok sam se je uzdržavala da ne napravim vaspitno pitanje od njenog odnosa sa sestrom, ona je neometano nastavila na svom 'glavnom koloseku'. Ono što sam umalo uradila, da se nisam zaustavila, je prebacivanje sa moje pozicije sociologa na poziciju 'obične' odrasle osobe, ili čak vaspitača, a time bih pretvorila Anet od informanta u maloletnicu kojoj je potrebno savetovanje (Waksler, 1896).

* Moji znaci navoda (prim. prev.)

Zaključna razmatranja

Sve veća građa literature društvenih nauka o deci i detinjstvu sadrži dragocena razmatranja metodoloških problema: osnovnih epistemoloških pitanja, uključujući pitanje koju vrstu spoznaje mogu istraživači pozicionirani kao odrasli steći o deci, kao i empirijski utemeljenih prikaza 'kako sam to uradio/la'. Treba preduzeti dalje korake radi prevazilaženja jaza između ovih nivoa. Ovaj članak teži preduzimanju takvih koraka putem prilično iscrpnog ispitivanja mog raznovrsnog iskustva u istraživanju dece. Iz ovog povoljnog položaja pokušaću da izvedem zaključke o, i preporuke za, načine sticanja validne spoznaje o svakodnevnom životu dece i oblikovanju savremenog detinjstva. Suština je pitanje kako staviti u zagradu pretpostavke koje sam uzela zdravo za gotovo o tome šta deca rade i kakvo je detinjstvo.

Jedan takav provizorni zaključak je da izvesno 'zanemarivanje uzrasta' može pomoći u odbacivanju prethodnih pretpostavki. Razmislivši o tome, primetila sam da je to bio slučaj u mom istraživanju. U ribolovačkoj zajednici su moji pojmovi detinjstva i uzrasta bili modifikovani putem *doživljavanja* situacijskog konteksta u kome se prema deci postupalo u izvesnoj meri 'ništa naročito'. Taj susret sa nečim što je za mene bila neobična pojava stvorio je neophodnu distancu te sam mogla da razmišljam o detinjstvu. Pre toga sam razmatrala pojam rada uglavnom u odnosu na pojam odraslog doba, dok je pojam detinjstva pripadao carstvu igre i socijalizacije. Proučavanje dece i njihovog rada u tom kontekstu omogućilo mi je da napravim prvi prekid sa tradicionalnim shvatanjem o tome šta su deca, šta deca mogu da rade i šta sam 'uzrast' znači.

'Zanemarivanje uzrasta' koristila sam kao *tehniku* (mada sam je tek dosta kasnije shvatila kao takvu) za proširenje mog koncepta rada u istraživanju pomoću upitnika. U severnoj Norveškoj bilo je neophodno da obratim pomnu pažnju na proces proizvodnje, naprosto da bih saznala šta se dešava. Ovo fokusiranje na 'delanje' podrazumevalo je izvesno zanemarivanje 'delatnika'. Posmatrajući na isti način na primer decu koja učestvuju u aktivnostima koje sam prethodno kategorizovala kao 'pomaganje u kući', uspela sam da prepoznam njihovu produktivnost. Da bih odlučila da li da neko zaduženje konceptualizujem kao rad i uključim ga u upitnik, u glavi bih 'zamenila' dete koje obavlja tu aktivnost sa odraslom osobom. Ukoliko je termin 'rad' izgledao prikladan kad je u pitanju odrastao izvršilac, primenila bih ga i na decu. Sprovodeći intervju sa otvorenim pitanjima shvatila sam da je izvesno zanemarivanje uzrasta deo mog profesionalnog kodeksa.

Drugi istraživači iznose zaključke i savete koji se razlikuju od mojih. U većini slučajeva, preporuke za proučavanje dece sadrže mišljenja o tome na koji se način deca razlikuju od odraslih. Na primer, Fajn i Sendstrom (Fine & Sandstrom, 1988) su ispitivali metodološke probleme u etnografskom istraživanju sa decom i ističu problem autoriteta koji odrasli uglavnom poseduju u odnosu na decu. Ipak, iako im je zajednička opšta pretpostavka etnografskog istraživanja da sve grupe treba tretirati kao ravnopravne sa istraživačem, oni naglašavaju da bi eliminisanje diferencijala moći između dece i odraslih moglo biti etički nepreporučljivo (Fine & Sandstrom, 1988, p. 26). Oni podsećaju istraživače da uzmu u obzir da su 'deca "nezrela"... i da nisu u uzrastu zakonske odgovornosti' (Fine & Sandstrom, 1988, p. 26). Stoga, ako deca sebe dovedu u opasnost, što potiče od toga što su deca 'nestašna, ponekad agresivna, i povremeno okrutna' (p. 26), posmatrač ima moralnu obavezu da preduzme mere da ih zaštite. Istraživači se upozoravaju da se 'deca ovog uzrasta ponašaju ne samo nesvesno na opasan način, već takođe svesno i namerno na način koji nije dopušten pravilima koje su postavili odrasli. Ona se čak ponašaju i moralno neispravno' (p. 55). Poenta koja se naglašava je 'da istraživač mora da shvati da će predadolescenti ispitivati granice ispravnog ponašanja (op. cit. p. 56).

U izveštaju Fajna i Sendstroma pročitala sam metodološke preporuke na dva različita nivoa koje su u izvesnoj meri međusobno protivrečne. Na jednoj ravni, autori pružaju priliku da podele svoja iskustva u proučavanju dece putem posmatranja učesnika u određenom okruženju. Po meni je savet koji potiče iz iskustva rada na terenu nesumnjivo koristan za istraživače koji planiraju da obavljaju istraživanje u sličnom situacionom

kontekstu. Pored toga, razmišljanje o interakcijama između istraživača i istraživanog za vreme etnografskog rada na terenu, kao i drugim načinima prikupljanja podataka, mogu predstavljati dragocen izvor za ispitivanje predmeta istraživanja. Na primer, razmatranje različitih iskustava na terenu može biti zgodna polazna tačka za upoređivanje načina ispoljavanja uzrasta u različitim situacionim kontekstima. Izgleda da je istraživanje na terenu Fajna i Sendstroma obavljeno u okruženju gde je uzrast izrazito značajan, naime u bejzbol kampu, što je relativno nestrukturirano okruženje gde je istraživač bio jedina odrasla osoba, a to se veoma razlikuje od okruženja mog terenskog istraživanja pri proučavanju ribolovačke zajednice. Međutim, na drugoj ravni se njihov izveštaj o istraživanju na terenu može shvatiti kao preporuka o tome kako uopšte proučavati decu. Oni stavljaju naglasak na osobine bejzbol igrača koje su svojstvene uzrastu kao da su univerzalne, što podstiče čitanje teksta na veoma uopštenom nivou. Ovakvo tumačenje može delovati kao kočnica za potpunije iskorišćavanje potencijala za spoznaju na nižem nivou, skretajući nam pažnju sa pitanja u vezi sa tim kako osobe kojih se to tiče 'odlučuju' o tome kako i u kojoj meri će uzrast biti relevantan unutar različitih situacijskih konteksta. Misaona nit koja podupire predstave o tome kakva deca 'jesu' potiče iz tradicionalne razvojne paradigme u psihologiji, naime da deca prolaze kroz određene stadijume na svom putu ka odraslom dobu, koje svako ko proučava decu treba da uzme u obzir.

Moj provizorni zaključak da treba 'zanemariti uzrast' ne podrazumeva ma kakve tvrdnje da deca ne poseduju osobine koje ih razlikuju od odraslih. Moja sugestija je zapravo da naše shvatanje tih osobina ne bi trebalo da utiče na način pristupanja deci u istraživanjima društvenih nauka. Ispitivanje značaja uzrasta i statusa unutar različitih konteksta i situacija treba prepustiti empirijskom istraživanju, i ispitati 'delati' a ne 'biti'. Moje nagovaranje da se uzrast ne uzima u obzir predstavlja preporuku istraživačima da, pre nego što se upuste u rad na terenu, učine napor i stave na stranu ono što već 'znamo' o tome kako se deca i odrasli razlikuju.

Beleške

¹Ovaj članak se zasniva na iskustvima iz više istraživanja modernog detinjstva i njegove konceptualizacije obavljenih u toku proteklih dvadeset godina u Norveškoj. Ovde su istaknuta metodološka pitanja. Za iscrpnije informacije o ovim studijama upućujem čitaocu na Solberg, 1990 i 1994. Čitaoci koji znaju skandinavske jezike mogu se pozabaviti sa Solberg & Vestby, 1987; Solberg, 1987; Solberg & Danielsen, 1988.

² Ova studija je urađena u okviru čvrsto utemeljene sociološke tradicije koja naglašava situacioni kontekst unutar kojeg ljudi delaju (Goffman, 1961). U toj istraživačkoj tradiciji pravilo je da se za sve ljude upotrebljava isti model interpretacije i zanemaruje se činjenica da učesnici na višem položaju konceptualizuju na poseban način učesnike koji su na nižem položaju. Ova tradicija je još uvek neuverljivo stanovište u pogledu istraživanja dece (ali vidi Thorne, 1987 i Waksler, 1986), jer nagoveštava da bi možda bilo lakše staviti u zgradu nečije ludilo nego nečiju mladost.

³ Od početnog stadijuma u analizi podataka, moja pažnja je bila naročito zakupirana dečijim radom u njihovom domaćinstvu i određenim zaduženjima koja se obično svrstavaju u 'kućne poslove'. Ova zainteresovanost delimično je proizašla iz otkrića da se ova vrsta rada ističe kao najobičnija i najčešća radna aktivnost. Drugi razlog mog naročitog interesovanja za kućne poslove dece bio je to što sam želela da naglasim da deca doprinose porodičnoj podeli rada, i da izložim ovu činjenicu javnoj statistici i naučnicima društvenih nauka koji su zanemarili dečiju kućnu proizvodnju (Solberg & Vestby, 1987; Solberg, 1994).

⁴ 'Radne aktivnosti' smo definisali tako da predstavljaju osamdeset konkretnih poslova, i od dece smo tražili da označe za svaki od ovih poslova da li su ikada učestvovali u toj aktivnosti. Kada bi za određeni posao označili 'da', bili bi upućeni da odgovore na nekoliko dodatnih pitanja; na primer, kada su poslednji put obavljali tu aktivnost, koliko često to rade i koliko vremena obično provode u tom radu. S druge strane, kada bi označili 'ne', rečeno im je da pređu na sledeće pitanje. Za dalje informacije u vezi s tehnikom upitnika, vidi Solberg, 1994, p. 184.

⁵ Nemamo nikakve informacije o tome kako su odluke o učestvovanju dece u istraživanju donošene u njihovim porodicama. U slučajevima kada su roditelji upisali 'ne' u formularu koji je svako dete odnelo kući radi dobijanja dozvole, na ovo 'ne' je možda uticala nevoljnost same dece da učestvuju. Naš utisak je ipak da je odbijanje izražavalo pre svega želje roditelja.

⁶ Termin 'porodice dece' (u originalu - 'child families', prim. prev.) je bukvalan prevod norveškog termina *barnefamilier*. Ovde mislim na porodice među čijim članovima postoji jedno ili više dece. Dajem prednost ovom terminu u odnosu na termin 'porodice sa decom' (engleski - 'families with children', prim. prev.), koji odgovara norveškom *familier med barn*, jer je on fokusiran na odrasle koji *imaju* decu među svojom ostalom svojinom.

⁷ Ovaj pristup, koji je prvobitno osmišljen za odrasle informante, dalje je razvijan i uspešno upotrebljen za decu u uzrastu od 8 - 9 godina (Gulbrandsen, 1994), i čak za tako malu decu kao što su četvorogodišnjaci (Andenaes, 1991).